

Phoenix incineratus - Fénix ze svého popela vzlétající

V nejstarších mýtech vyprávějících o vzniku vesmíru a naší Země je přisuzována mimořádně významná úloha některým ptákům. Pohádkoví ptáci – u starých Egyptanů *Bennu* neboli *Fénix*, *Simurg* u Iránců, *Garuda* u Indonésanů, *Strefil* u Rusů, čarovný *Aji Tojon* u Jakutů, *Feng-chuang* u Číňanů aj. se proplétají mytologiemi, aby v symbolické podobě naznačovali nepomíjivé střídání vzniků a zániků jakožto nepomíjivé proměny hmoty

Fénix incineratus, řecky *foinix* (*rudý*), latinsky *phoenix* je bájný pták, který se vyskytuje v mytologiích mnoha národů, ve kterých základní vlastností je skutečnost, že Fénix zemře spálením sebe samého a opět se ze svého popela narodí. V tomto smyslu se také používá jako symbol znovuzrození Krista. Jinak také symbolizuje vzkříšení, nesmrtelnost a nezničitelného ducha lidstva. Nejstarším východiskem představy Fénixe je egyptský pták *Bennu* (z *uben* = vzházející, vznášející se v záři), zobrazovaný nejdříve v podobě *konipase zlatého*, později v podobě *volavky stříbřité*, nebo *volavky červené* a ještě později jako sokola s volavčí hlavou, s perím zářivě zbarveným do červená, oranžová a zlata. Byl-li Fénix zraněn, rychle se regeneroval a tak neexistoval v podstatě žádný způsob, jak ho zabít. Jeho slzy uzdravují a léčí rány. Jsou pověsti, kde se tato uzdravující síla naopak skrývá v jeho zpěvu.

Výraz *incineratus* souvisí se slovem *kremace* (z lat. *cremare* - spalovat) neboli pohřeb žehem, zpopelnění (synonyma *cinerace*, *incinerace* z lat. *cinis*, gen. *cineris*, popel).

První významný antický historik, politik, spisovatel a cestovatel *Hérodotos z Halikarnássu* v Malé Asii, (nar. mezi r. 490 a 480), prohlašovaný za otce dějepisu píše o Fénixovi, který se sám ve stáří spaluje ohněm, aby se poté znovu ze svého popela zrodil: „Je ještě jeden posvátný pták – Foinix. Viděl jsem ho v Egyptě jen namalovaného, protože tam přilétá velmi zřídka.“ Obyvatelé *Heliopole*, „*Slunečního města*“, což bylo místní jméno vztahující se k Heliopolis v starověkém Egyptě s názvem *Iunu* (dolnoegyptského města na východním břehu Nilu nedaleko Mennoferu) mu vyprávěli, že Fénix je velký majestátní pták podobně jako orel nebo páv. Jeho oči jsou modré a září jako safíry, je červený, purpurový a zlatožlutý, kolem hlavy má svatozář a celý září jako slunce. Jeho zpěv uzdravuje a dodává všem lidem čistého srdce odvalu, zatímco v těch, kteří mají zlé úmysly, vzbuzuje strach. Také jeho slzy uzdravují a kromě toho i léčí rány. Jedna jediná kapka jeho krve stačí tomu, kdo ji vypije, aby se stal nesmrtelným. Přilétá jednou za pět set let z Arábie a přináší svého zesnulého otce, aby ho pochoval v chrámě slunečního boha *Helia*. „Přináší ho způsobem, že nejdříve vytvoří z myrhy vejce tak velké, jaké unese, potom se pokouší je nést, a když to vyzkouší, vydabe ve vejci dutinu, otce do ní vloží a uzavře myrhou. Když otce vloží do dutiny a ten je uvnitř, má vejce původní váhu. Otce uloženého v myrze potom přenese do chrámu a odletí do zpět do své domoviny.“ Když tento Fénix cítí, že se blíží konec i jeho života, upraví si na vrcholku palmy hnízdo z aromatických bylin, myrhy, skořice a nardu, a uděliv hnízdu plodivou sílu, na něm umírá. Z tohoto hnízda se potom vylíhne mladý Fénix, jenž se o svého mrtvého otce postará uvedeným způsobem. Hérodotos byl prvním autorem, který použil slovo Fénix.

Řekové, kteří přejali mýtus od Egyptanů, svého Fénixe zobrazovali nejčastěji jako orla nebo páva. Podle řecké báje žil Fénix u opuštěné studny ve *Fénicii*, dnešním Libanonu. Když se Fénix jednoho dne za svítání koupal ve studni, bůh slunce Hélios zastavil svůj vůz, aby si mohl poslechnout jeho překrásný zpěv. Díky Řekům a jejich mytologii dostala prý Fénicie a Féníčané svoje jméno. Říkali si synové Fénixe a i dnešní obyvatelé Libanonu si na tuto báji vzpomínají ve spojení s jejich hlavním městem *Bejrútem*. Ten totiž byl v historii již sedmkrát zničen a pokaždé znovu „povstal z popela“.

Podle jiné báje je hnízdo s mrtvolou starého Fénixe zapalováno slunečními paprsky a z jeho popela potom vzlétá Fénix nový. Odtud je fénix obrazem všelikého obrození a univerzálním symbolem znovuzrození, návratu všech věcí ke své prapodstatě – jedná se patrně o jeden z kulturních archetypů lidstva. Myslím, že Fénixe tu můžeme přirovnat k našemu, snad cyklickému kosmu, který se prý v nesmírném žáru zrodil z pranepatrného vajíčka zdánlivé nicoty či singularity (jedinečné oblasti, kde přestávají platit zákony fyziky, jak je známe), roste do své konečné podoby a zhroucením do sebe sama, opět se stane titěrným vajíčkem ke zrození nového kosmu. Anebo tu jde o oscilaci, kdy vajíčko je rovnovážným středem bytí stvořeného a nestvořeného?

O Fénixovi se zmiňuje také největší římský historik, právník, senátor a básník *Publius Cornelius Tacitus* (1. stol. n. l. až 18 n. l.): „...Když se blíží jeho smrt, postaví si v rodném kraji hnízdo, vylije do něho plodivou sílu a z ní se pak zrodí mládě...“ Dále vypráví, že V Heliopoli byl postaven chrám *Cha-bennu*, Fénixův chrám, kde prý rostl posvátný strom, na který Fénix přilétal každých 500 let a podle jiných údajů jednou za 1460 let (což je podle zjištění egyptských astronomů právě jedenkrát za tak dlouhou dobu, kdy hvězda Síríus vychází v Mennoferu současně se Sluncem), aby se spálil a znovu se ze svých plamenů zrodil. Nejvíce se uznává doba 500 let a že dříve přiletěví Fénixové, poprvé za vlády *Sasósidovy*, poté *Amasidovy*, pak za vlády *Ptolemaia*, třetího krále makedonského rodu, se dostali do města Heliopole v čteném průvodu ostatních ptáků, obdivujících se jejich nevšední kráse...“

Podobně píše i *Hésiodos*, *Plinius*, *Ovidius* a jiní. Římský básník *Publius Ovidius Naso* (43 př. n. l. až 18 n. l.) například uvádí: „...Avšak je jeden pták, jenž sám sebe rodí znovu, asyrsky sluje Fénix. Když tento pták prožije pět století svého života, usedne na své hnízdo a ve vonných látkách v něm zemře. Potom se z otcova těla narodí nový fénix, jenž má žít dalších pět set let, tedy tolik, kolik žil jeho otec.“

Jiná obměna mýtu vypráví o tom, jak Fénix sám přilétá do Heliopole, kde shoří ve vonných bylinách, aby se ze svého popela obrodil. Nejdříve se prý objeví jako housenka. Ta se po dovršení třetího dne začne měnit v ptáka. Úplný přerod je dokončen za 40 dní. Poté pták odlétá zpět do své vlasti v Arábii, Sýrii nebo Indii.

O mytickém ptáku *Feng-chuangovi* se vypráví i v Číně: „...v zemi Tchien-fang-kuo (Arábie) žijí posvátní ptáci fénixové. Žijí v páru, resp. jsou obého pohlaví a živí se výhonky bambusu, rosou, šťávou amonu a zrnky kadidla. Když dosáhnou věku pěti set let, shromáždí se na vonných stromech, spálí se a poté opět povstanou z neživého popela, překrásní a nesmrtelní.“ V čínském umění je Fénix často zobrazován s rozpjatými křídly nad plameny. V staré čínské knize *Kchu-pchien-cu* se objevuje jiné závažné sdělení: „Feng-chuanové jsou svou podstatou ohně a žijí na hoře *Tan-sue*. Jejich zpěv je nádhernou písní, libým zvukem, který mohou slyšet jen ty nejčistší bytosti. Jejich tělo symbolizuje pět lidských ctností: hlava ctnost a důstojnost, hrud' lidskost, žaludek spolehlivost, záda správné chování a křídla povinnost.“ V textech ze 4. století př. Kr. se píše, že mužský Fénix, vyzařující energii *jang* je znamením, že zemi vládne dobrý král. Pokud je však ve spojení s drakem, je zástupcem ženské energie *jin*. Drak a Fénix tehdy společně tvoří posvátný pár *jin jang*. Na starých kresebně zdobených keramikách bývá jedna polovina Feng-chuanga v podélném řezu mužská a druhá ženská, což představuje opačné složky prasy *čchi*. Čínský Fénix přešel i do japonských mýtů, kde je také nazýván „Nesmrtelným“. V Číně i v Japonsku je pokládán za vůdce všech pozemských ptáků.

Také římský básník *Claudius Claudianus* (370 až 405 n. l.) poeticky popisuje zrození nového Fénixe. Tento opeřenec prý usedá na své hnízdo a vítá Slunce radostným zpěvem, kterým prosí o životodárný oheň. Poté setře se ze své zářící hlavy vlas, sluneční plamen vše zažehne a znovuzrozený pták vyletuje z plamenů. Spalováním starého Fénixe vzniká léčivý vonný kouř,

který vane celým Egyptem. Zázračný pták má peří purpurové a zlaté, které i vytrhnuté jasně svítí. Na hlavě má zářivou korunku. Když letí v noci, celý září a osvětluje okolí.

V slovanské mytologii je Fénixovi podobný *raroh*, pravděpodobně *raroh velký*. U Rusů ho představuje *papor*, ohnivý démon, který je často zobrazován jako ohnivý sokol. U Čechů je to *Firebird* neboli *Pták Ohnivák*, bytost ze slovanských pohádek, magický, prorocký a zázračný planoucí pták s rudým a zlatým peřím, pocházející z daleké země, jehož pera, i když jsou vytrhnuta, stále jasně září; básník a spisovatel Karel Jaromír Erben ho roku 1858 uplatnil v pohádce *Pták Ohnivák a liška Ryška*.

Fénix je údajně jediný tvor, který v ráji odolal pokušení. V židovské legendě je známý jako *Malchom* – věrný a nesmrtelný pták. Když se prý Eva vrátila do Edenu, poté co ochutnala jablko poznání, pokoušela tímto zakázaným ovocem i zvířata v zahradě. Pták Malchom tuto nabídku odmítl a byl za to odměněn tím, že mohl navždy žít na místě, kde je věčný mír, znovu se zrodit každých tisíc let a být imunní vůči Andělu smrti. Malchom je v židovské mytologii též známý pod jménem *Ziz*, což je mýtický zvířecí hybrid *Griffin-like*, tvor s hlavou, zobákem a křídly orla, tělem lva, někdy s ocasem hada nebo štíta, podobný dinosaurům *Protoceratops*, jejichž fosilie byly nalezeny v poušti Gobi. Je srovnatelný s perským *Simurghem* nebo se sumerským *Anzû*. V Bibli je zmínka o Zizovi v Žalmech 50,11 a 80,13-14. Malchom-Ziz je ustanoven vládnout nad všemi ptáky. V *Tishri*, v době podzimní rovnodennosti, mává Ziz křídly a tak silně křičí, že jiní draví ptáci odlétají a bojí se uchvátit ostatní zvířectvo. Když stojí na Zemi, jeho hlava sahá až k samotnému nebi. Roztažením křídel skryje Slunce a zatemní celý svět. Získal pojmenování „syn hnízda“, protože kdysi jeho vejce z hnízda vypadlo, polámalo tři sta vysokých cedrů, rozbilo se a zaplavilo šedesát měst. Ziz se stal symbolem síly a zdatnosti. Chránil Zemi před zničujícími bouřkami, hlídal poklady a byl protivníkem hadů a bazilišků, kteří byli považováni za ztělesnění satanských démonů, jakými jsou například *Shedinové*, potomci hadů nebo démonů, vzešlých snad z hada v Edenu. Ziz je též nazýván *Renanin*, neboť je nebeským zpěvákem zpívajícím před Hospodinem a ten mu dává moudrost. Kvůli jeho vztahu k nebeským oblastem se mu říká věstec *Setwi*.

Fénixovo jméno bývá odvozováno z egyptského slovesa *veben* – „zářit“, „vzejít“, „povstat ve skvělosti“, čímž je pták Benu dáván do souvislosti se dvěma doplňujícími se kosmologickými představami: jednak se zrozením slunečního boha, který se v září objevil na východním horizontu, jednak s prvotním pahorkem nazývaným *benben*, jenž se při zrození světa vynořil z kosmického praoceánu. Benu s největší pravděpodobností pochází z íonského okruhu; později se objevuje také v usirovském kontextu. Z pozdní výslovnosti jeho jména ve tvaru *boinu* pochází potom řecké označení *Fénix*, pod nímž je benu přejímán a modifikován antickými a středověkými autory.

V egyptském pojetí mohl být Benu pokládán za slunečního boha *Atuma* a *Rea*, u nichž představoval sebestvořitelskou schopnost – proto byl označován jako „ten, který povstal sám ze sebe“. Tato schopnost se projevuje v cyklickém zrození Slunce při jeho každodenním východu: Bůh se vynořil z praoceánu *Nún*, „vodní propasti“ v podobě *Bennua* a s výkřikem, jímž prolomil ticho a tmou dosavadního nebytí, dávajícím vznik všemu, co existuje, usedl na objevivší se zemi v podobě pahorku *benben*, případně na rákosí, které na něm vyrostlo.

Jedním ze způsobů, jímž íonská kosmologie přibližuje další tvoření je motiv Atumovy masturbační ejakulace nebo spolknutí vlastního spermatu. Protože stvořil sám sebe a byl jediný, musel sám sebe oplodnit. Benben mohl být pokládán za zkamenělý pozůstatek Atumova spermatu. Za stylizované pojetí benbenu je považován obelisk. (Nejvyšším dochovaným obeliskem je žulový obelisk Lateránský v Římě, vysoký 33 metrů a vážící 455 tun, který dal původně vyrobit faraó Thutmose IV. pro chrámový komplex v Karnaku.)

Ve védské tradici bylo pole čirého vědomí ztotožňováno s Bohem, nejvyšší bytostí, ve své podobě jako *Nárájana*, „příbytek vod“. Metafyzický *Logos* byl nazýván *Véda*, nezničitelná

struktura čirého poznání, jež tvoří nedílnou součást pole čirého vědomí. Avšak *tekutá* substance pole byla nazývána *dravja*, od kořene *dru*, „*téci*“. *Tekutá* substance čirého vědomí nebyla považována za fyzickou látku, ale za látku metafyzickou - doslova za substanci samotného vědomí. Mody světla a zvuku mají tedy údajně základ ve vodnaté substanci, jež jim slouží jako základní médium. To je v souladu se skutečností, že prakticky ve všech starověkých tradicích byla poli čirého vědomí připisována tekutá povaha.

Nejpozději v Nové říši je Bennu spojován s *Usirem*, řecky *Osirisem*, bohem plodnosti, úrody a současně s bohem zemřelých; je vzkříšeným vítězem nad smrtí a králem podsvětní říše, kde zemřelí mohou žít věčným životem, což bývá na vyobrazeních ptáka znázorněno korunou *atef*. V *Knize mrtvých* je bennu hojně uváděn v tradičních slunečních souvislostech.

U mne je Fénix symbolem tvořivých sil, plamenné cesty k pravdám, intuice, osvícenosti, nesmrtelnosti poesie a rovnovážné uměřenosti. Díky českému národnímu malíři a pedagogovi *Karlu Svolinskému*, stal se jeho Fénix mým znakem.